

Розділ I

ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ МОВОЗНАВСТВА

УДК 81_139 Ірина Гайдаєнко

(Херсон)

КОНЦЕПТ ЯК СИСТЕМНЕ УТВОРЕННЯ

У статті проаналізовано й узагальнено погляди учених на концепт як організовану систему, якій властиві особливі ознаки, що й визначають системність концепту.

Ключові слова: концепт, неоднорідність, гетерогенність, поліморфність, динамічність, стабільність концепту.

Scientists' various points of view towards concept as organized system, which is characterized by special features, that determine the concept system have been analyzed and generalized in the article.

Key words: concept, concept unsimilarity, heterogeneity, polymorphemity, dynamics and stability.

Як відомо, протягом останніх десятиліть концепт залишається в центрі уваги лінгвістики, когнітивної лінгвістики, соціо- і психолінгвістики, лінгвокультурології, переживаючи, як влучно зазначає С.Воркачов, період свого апогею [4]. Подібний міждисциплінарний характер цього наукового об'єкта дослідження неминуче призводить до різноманітності тлумачень концепту.

Однак навіть при спостережуваній розмаїтості підходів виявляється тенденція розглядати концепт як системне утворення. Про системність (системну організацію) концептів свідчать праці О.Кубрякової, В.Маслової та ін. учених [2;4;5;9], що характеризується відповідною структурою.

З.Попова, І.Стернін визначають концепт як "дискретне ментальне утворення є базовою одиницею розумового коду людини, який має відносно впорядковану внутрішню структуру..." [12,с.24] або, як відзначають ці ж учені,: "Концепт – це певне уявлення про фрагмент світу або частини такого фрагменту, що має складну структуру, виражену різними групами ознак..." [2, с.10].

С. Воркачовим відзначається "внутрішня розчленованість" [4,с.14], "дискретна цілісність" [10,с.19] концепту, внаслідок чого він не може бути нерозкладним об'єктом, простою одиницею.

Традиційно концепт представляється у вигляді набору ознак, що мають неізолюваний характер [13]. Тобто концепт відповідає класичному визначенню системи (наявність елементів, зв'язків між ними, цілісність [14,с. 610] і не є аморфною сукупністю компонентів, простим угрупованням ознак.

Метою нашого дослідження є огляд основних системних характеристик концепту, його сутнісних властивостей, визнаних сучасною лінгвістикою.

Багато дослідників, серед яких З. Попова, І. Стернін, С. Воркачов, В. Карасик, одночасно виділяють такі атрибутивні характеристики, як багатомірність [4,с.14; 6,с.129; 2,с.71], багатоаспектність, багатоплановість [15,с.58]. Наявність подібних властивостей концепту зумовлена тим, що він слугує відтворенню всієї поліваріативності, багатовекторності навколишнього світу [5,с.26; 13,с.78].

Із зазначеними характеристиками концепту також тісно пов'язані його складна організація [13,с.60-64; 2,с.10], неоднорідність, гетерогенність [4,с.14] і поліморфність.

Виділяються різні типи концептів [1], що зумовлюється не тільки розходженнями в методологічних установах дослідників, але й самою природою концепту. Водночас "між концептами різних типів не існує різко окреслених меж, вони рухливі, здатні "стиратися" з часом і формуватися заново" [1,с.57]. Концепт навіть за інших умов спостереження за ним може переходити з однієї форми в іншу, що, засвідчує його динамічність, сприяє його усталеності, пристосованості до зовнішніх змін.

Поліморфність концепту тісно пов'язана з такими особливостями його системної організації, як змінність структури й дифузність меж [13,с.60-61]. Варто зазначити, що остання властивість концепту не вступає у протиріччя з його дискретністю [9,с.90; 12,с.24]. Справді, кожний концепт мислиться як окрема, самостійна одиниця ("оперативна одиниця пам'яті" [9], "одиниця колективного знання" [3], "квант знання" [9; 6]). З іншого боку, концепти у свідомості (індивідуальній або колективній) настільки тісно переплетені, найчастіше перехрещувані та взаємопроникні один в одного, що проведення чітких, формальних меж між ними є надто складним процесом.

Дифузність меж концепту пояснюється тим, що він уходить до складної системи зовнішніх зв'язків найрізноманітнішого характеру [15,с.58; 4,с.14]. Однією з фундаментальних властивостей концепту як системи є його динамічність. Ця ознака розглядається у працях В.Колесова [7] і Н.Красавського [8].

Відзначимо, що концепт є одночасно і динамічним, і стабільним (проте не статичним) утворенням. Обидві ці характеристики впливають із сутності концепту як одиниці пам'яті.

Динамічність концепту зумовлена необхідністю достатньо швидкого реагування на зовнішню інформацію, що відбивають зміни: а) навколишнього світу, б) нашого знання про нього, в) нашого ставлення до навколишньої реальності (і знань про нього).

Стабільність концепту є необхідною умовою для успішного здійснення ним функції зберігання й передачі уже нагромадженої в ньому інформації.

Водночас концепт настільки стабільний, наскільки стабільні: а) фрагменти реального світу, що фіксуються ним у концептуальній картині світу; б) свідомість (у першу чергу пам'ять); в) суспільство й властиві йому культура, система стосунків, цінностей тощо.

Отже, в процесі свого формування й функціонування концепт може розвиватися в чотирьох напрямках категоризації світу: природного, людського (людина як мікрокосм), соціального й надприродного [11]. Указані напрями утворюють стійку систему, у якій кожний елемент взаємодіє з усіма іншими.

На нашу думку, чим більшою є соціальна потреба, культурна значущість концепту, тим більше напрямів розгортання його одночасно актуалізується. При цьому простежується явна

кореляція між кількістю одночасно реалізованих напрямів розгортання й стійкістю стану концепту в концептосфері.

За низкою ознак концепти й утворені ними комплекси можна віднести до систем, що самоорганізуються [10]. На користь цієї тези можна навести такі міркування:

1. Індивідуальні концепти окремо й індивідуальна концептосфера в цілому, виникають у свідомості, існують досить самостійно.

Під самостійністю, ми в цьому випадку маємо на увазі, що саме існування концепту (після його виникнення) не залежить від нашої волі: ми не можемо свідомо, вольовим зусиллям вилучити той або інший концепт із нашої пам'яті, з нашої свідомості. При цьому ми, природньо, вільно регулювати приплив інформації, що надходить у концепт, упливати на структуру концепту, його системні зв'язки й стан.

Індивідуальна концептосфера, сформована у свідомості, саморегульоване явище. Функціонування й розвиток концепту зумовлюється не тільки усвідомленими зусиллями людини, але й специфікою вже сформованої системи концептів. Поведінка системи визначається не тільки зовнішніми умовами, але й внутрішніми (елементним складом, взаємозв'язками між елементами, динамікою цих взаємозв'язків, механізмами функціонування, властивими цій системі й зумовленими названими чинниками), що й забезпечує системі самостійність.

2. Самостійність як ознака національних концептів вважається вищим рівнем, бо вони існують незалежно від того, бажає того чи ні кожен окремий представник нації. Для кожного нового покоління національна концептосфера існує як передданість.

Окремий індивід може впливати на стан національної концептосфери (поглиблювати її за рахунок привнесення нової інформації до вже нагромаджених концептів, розширювати її за рахунок поповнення новими, змінювати рівень актуальності тих або інших концептів для суспільства на певному історичному етапі), тільки якщо його вплив: а) стане відомий певній частині представників певної нації, б) буде підтриманий певним відсотком представників тієї частини нації, яким відомо про цей вплив.

Національна концептосфера, що один раз сформувалася як система, і є продуктом психічної діяльності людей, сама починає впливати на них. І кожний представник будь-якої нації – певною мірою продукт національної концептосфери, що справді відповідає гіпотезі Сепіра-Уорфа й свідчить про самоорганізацію складних систем ментальних утворень.

Концепт є відкритою системою, що постійно обмінюється з навколишнім середовищем інформацією.

Як відкрита система національна концептосфера вступає у взаємодію із суміжними макросистемами. Ідеальний характер національної концептосфери обмежує цю взаємодію інформаційним обміном. У такий спосіб національна концептосфера стає своєрідним посередником між суспільством з його когнітивним потенціалом і природою з її потенційними інформаційними ресурсами.

Відзначимо також, що при цьому починає виявлятися самостійність національної концептосфери як системи. У процесі свого зародження й становлення вона, безумовно, детермінується об'єктивними властивостями суспільства, з одного боку, й природи – з іншого.

Однак у процесі свого подальшого функціонування вона виявляє тенденцію до саморегулювання. Це спостерігається в тенденції до збереження своєї стабільності й пов'язаним із нею “прагненням до упорядкування навколишнього середовища” – згаданим вище впливом на формування кожного представника певної нації, а також на особливості пізнавальної діяльності.

Отже, перелік властивостей концепту, представлений у нашій статті, що має, у цілому, загальний характер, не є всеосяжним, а їхній розгляд – глибоко вичерпним. Концепт складний і неоднозначний феномен, що виникає, з одного боку, з надзвичайно складної організації й функціонування свідомості, а з іншого – з онтологічних характеристик буття. Проблема виявлення властивостей концепту й визначення їхньої системної природи вимагає подальшого всебічного дослідження з активним залученням наукового апарату теорії системи, синергетики й когнітології загалом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабушкин, А.П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка [Текст] / А.П. Бабушкин. – Воронеж: ВГУ, 1996. – 104 с.
2. Введение в когнитивную лингвистику: [учебное пособие] / З.Д. Попова, И.А. Стернин, В.И. Карасик, А.А. Кретов, О.О. Борискина, Е.А. Пименов, М.В. Пименова; под ред. М.В. Пименовой. – Кемерово: ИПК “Графика”, 2004. – 210 с. – (Серия “Концептуальные исследования”, Вып. 4).
3. Воркачев, С.Г. Концепт счастья в русском языковом сознании: опыт лингвокультурологического анализа [Текст] / С.Г. Воркачев. – Краснодар: КГТУ, 2002. – 142 с.
4. Воркачев, С.Г. Лингвокультурная концептология: становление и перспективы [Текст] / С.Г. Воркачев // Известия РАН. Серия литературы и языка. – 2007. – Т. 66, № 2. – С. 13-22.
5. Карасик, В.И. Зеркальный концепт “простота” [Текст] / В.И. Карасик // Новое в когнитивной лингвистике: материалы I Международной научной конференции “Изменяющаяся Россия: новые парадигмы и новые решения в лингвистике” (Кемерово, 23-25 августа 2006 г.); отв. ред. М.В. Пименова. – Кемерово: КемГУ, 2006. – С. 26-41. (Серия “Концептуальные исследования”, Вып. 8).
6. Карасик, В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс [Текст] / В.И. Карасик. – Волгоград: Перемена, 2002. – 477 с.
7. Колесов, В.В. Концепт культуры: образ – понятие – символ [Текст] / В.В. Колесов // Вестник СПбГУ. Серия 2. История, языкознание, литературоведение. – 1992. – Вып. 3 (№ 16). – С. 30-40.
8. Красавский, Н.А. Динамика эмоциональных концептов в немецкой и русской лингвокультурах [Текст]: автореф. дис. ... д-ра филол. наук / Н.А. Красавский. – Волгоград, 2001. – 40 с.
9. Краткий словарь когнитивных терминов [Текст] / Е.С. Кубрякова, В.З. Демьянков, Ю.Г. Панкрац, Л.Г. Лузина; под общ. ред. Е.С. Кубряковой. – М., 1996. – 245 с.
10. Ляпин, С.Х. Концептология: к становлению подхода [Текст] / С.Х. Ляпин // Концепты: научные труды Центркоцепта.– Архангельск: ПомГУ, 1997. – Вып. 1. – С. 11-35.

11. Морель, Д. А. Метафора в развитии французских концептов: основные направления [Текст] / Д.А. Морель // Актуальные проблемы коммуникации и культуры: междунар. сб. науч. тр. / отв. ред. Н.Л. Грейдина. – М.; Пятигорск: ПГЛУ, 2007. – Вып. 5. – С. 50-58.
12. Попова З.Д. Семантико-когнитивный анализ языка [Текст] / З.Д. Попова, И.А. Стернин; изд. 2-е, перераб. и доп. – Воронеж: Истоки, 2007. – 250 с.
13. Попова, З.Д. Очерки по когнитивной лингвистике [Текст] / З.Д. Попова, И.А. Стернин. – Воронеж: Истоки, 2001. – 191 с.
14. Садовский, Н.В. Система [Текст] / Н.В. Садовский // Философский энциклопедический словарь. – М.: Сов. Энциклопедия, 1983. – С. 610-611.
15. Стернин, И.А. Методика исследования структуры концепта [Текст] / И.А. Стернин // Методологические проблемы когнитивной лингвистики; под ред. И. А. Стернина. – Воронеж: ВГУ, 2001. – С. 58-65.